S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 20 (2020), št. 1

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2020

Izdajatelj / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /
HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVAČIČ IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

ZRI DR. FRANCO KOVAČIČ IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Karin Bakračević, † dr. Ivo Banac (ZDA / USA), dr. Rajko Bratuž,
dr. Neven Budak (Hrvaška / Croatia), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,
dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš,
dr. Tomaž Kladnik, dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, dr. Jože Mlinarič,
dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjevec (Italija / Italy), dr. Marijan Premović (Črna Gora / Montenegro),
dr. Andrej Rahten, dr. Töne Ravnika, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / Hungary),
dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / Austria)

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča
Koroška cesta 53c, SI–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta / e-mail: darko.fris@um.si

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / Technical Editor

David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / Bank Account:

Nova KBM d.d.
SI 56041730001421147

Prevajanje / Translation:

Knjižni studio d.o.o.

Lektoriranje / Language-editing

Knjižni studio d.o.o., Ana Šela

Oblikovanje naslovnice / Cover Design:

Knjižni studio d.o.o.

Oblikovanje in računalniški prelom /

Design and Computer Typesetting:

Knjižni studio d.o.o.

Tisk / Printed by:

Itagraf d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvlčke prispevkov v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in

'America: History and Life'.

Časopis je uvrščen v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in mednarodno bibliografsko bazo Scopus (h, d).

Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and 'America: History and Life'.

This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database ERIH and international database Scopus (h, d).

Studia historica Slovenica, Časopis za humanistične in družboslovne študije,

je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.

Izdajo časopisa sta omogočili Agencija za raziskovalno dejavnost RS in Mestna občina Maribor.

Co-financed by the Slovenian Research Agency and City of Maribor.

Studia
historica
Slovenica

Kazalo / Contents

Članki in razprave / Papers and Essays

- JULIJANA VIŠOČNIK: Čaščenje Nimf in Fontana
v vzhodnoalpskem prostoru 11
Worship of the Nymphs and Fontanus in the Eastern Alps
- TONE RAVNIKAR: Maribor v 13. stoletju. 1. del: Plemstvo v Mariboru
in njegovi okolici na prelomu 12. v 13. stoletje.....41
*Maribor in the 13th Century. Part 1: Nobility in Maribor and its
surroundings at the turn of the 12th and 13th centuries*
- MIJA OTER GORENČIČ: The role of the Counts of Cilli in the architectural
development of the Jurklošter Carthusian monastery's great cloister
and the question of the location of Veronika of Desnice's grave.
The archaeological method as an aid to art-historical interpretation67
*Vloga grofov Celjskih pri stavbnem razvoju velikega križnega hodnika
kartuzije Jurklošter in vprašanje lokacije groba Veronike Deseniške.
Arheološka metoda kot pomoč pri umetnostnozgodovinski interpretaciji*
- BERNARD NEŽMAH: Oktobrska revolucija med mitom in realnostjo 119
The October revolution between myth and reality
- ISKRA IVELJIĆ and ŽARKO LAZAREVIĆ: The transition of Croatian
and Slovenian economic elites into the Kingdom of Serbs, Croats
and Slovenes 143
*Tranzicija slovenskih in hrvaških gospodarskih elit v Kraljevino
Srbov, Hrvatov in Slovencev*
- MIRAN ŠTUHEC: Kulturnopolitične in jezikovne politične razmere
na Slovenskem ob koncu prve svetovne vojne 205
*Culturalpolitical and linguistic political situation
in the Slovenian Lands at the end of the First World War*

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

JOŽICA ČEH STEGER: **Oton Župančič** in začetki južnoslovanske tvorbe.....227
Oton Župančič and the beginnings of South Slavic formation

SARA MIČIČ and KARIN BAKRAČEVIČ: **Bilingualism** in connection
with executive functions and cognition in children in Slovenian
bilingual area253
*Dvojezičnost v povezavi z izvršilnimi funkcijami in kognicijo
pri otrocih na slovenskem dvojezičnem območju*

BARBARA SOPČIČ and BOJAN MUSIL: **Escapism**: suppression of self
or its expansion?279
Eskapizem: odmikanje od sebstva ali njegova razširitev?

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts..... 309

Uredniška navodila avtorjem /
Editor's Instructions to Authors 317

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

*Studia
historica
slovenica*

DOI 10.32874/SHS.2020-02
1.01 Izvirni znanstveni članek

Maribor v 13. stoletju

1. del:
*Plemstvo v Mariboru in njegovi okolici
na prelomu 12. v 13. stoletje*

Tone Ravnikar

Dr., docent
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, oddelek za zgodovino
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta: anton.ravnikar@um.si

Izvleček:

Avtor s ponovno analizo listinskega gradiva in primerjavo posestnih struktur do neke mere na novo zriše odnose med plemiškimi družinami rezidirajočimi v in okoli Maribora. Primerjava je pokazala, da so si gospodje Mariborski, Viltuški in Limbuški nedvomno v sorodstvu. Prav isto velja tudi za gospode Meljske in Hompoške, zelo verjetno pa je mogoče predpostaviti, da sta si bili Mariborsko-Viltuška in Hompoško-Meljska veja že v začetku 13. stoletja dosti bližje kot se je to domnevalo.

Ključne besede:

Maribor, Viltuš, Hompoš, Melje, srednji vek, plemstvo

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 20 (2020), št. 1, str. 41–66, 110 cit., 3 slike
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

Pričujoča razprava "Maribor v 13. stoletju" že s svojim naslovom nakazuje na to, da gre za neke nadaljevanje teksta, ki ga je isti avtor leta 2014 objavil pod naslovom *Maribor v 12. stoletju. 850 let prve omembe Maribora* in je izšel kot XXXIX. zvezek zbirke *Gradiva za zgodovino Maribora*². Tekst o Mariboru v 13. stoletju bo predvidoma izšel v treh delih (in upam tudi v monografski obliki). Večji obseg je narekovala bistveno večja količina podatkov, ki so raziskovalcu na voljo in kateri – posledično – omogočajo tudi natančnejšo analizo dogajanja. Sama razdelitev snovi upošteva različne tipe prebivalstva, ki ga srečujemo v srednjeveških mestih. Tako je prvi del nekako naravno posvečen plemstvu, ki je odločilni dejavnik razvoja (tudi) urbanih krajev. Trditev, ki še posebej velja v najstarejših obdobjih, ko se meščanstvo šele strukturira in še nima v rokah vseh tistih vzvodov (samo)uprave kot v kasnejših obdobjih. Drugi del bo posvečen cerkvenim institucijam, ki v Mariboru nastanejo oz. v Mariboru na tak ali drugačen način participirajo, v tretjem delu pa se bomo posvetili samim meščanom in meščanski dejavnosti, mestni upravi in samoupravi.

Na začetku pa je potreben krajši uvod. Maribor kot urbana naselbina je bil, verjetno ob starejšem vaškem naselju, ustanovljen in postavljen ob koncu 12. stoletja. Se pravi kmalu po tem, ko je ozemlje leta 1147 kot dediščino po Bernhardu Spanheimskem prevzel štajerski mejni grof Otokar III. Iz rodbine Otokarjev³. To je dejstvo, s katerim se strinjajo vsi zgodovinarji, ki so se ukvarjali z najstarejšo srednjeveško zgodovino mesta in okolice⁴. Jože Koropec uporablja pri tem kar izraz, da je bil Maribor ustanovljen na "zeleni trati"⁵, izraz, ki seveda pomeni, da je bil ustanovljen povsem na novo in ob starejšem naselju in ne iz starejšega naselja. Pri tem se je s Koropcem kar mogoče strinjati, ni pa pod nobenim pogojem mogoče zanikati korelacij med starejšim vaškim in

¹ Ta članek je nastal v okviru raziskav v programski skupini Oddelka za zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru P6-0138 (A): *Preteklost Severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom*, ki ga financira ARRS.

² Tone Ravnikar, *Maribor v 12. stoletju. 850 let prve omembe Maribora, Gradivo za zgodovino Maribora*, XXXIX. zvezek (Maribor, 2014) (dalje: Ravnikar, *Maribor v 12. stoletju*).

³ Tako že Ljudmil Hauptmann, "Mariborske studije", v: *RadJAZU* 260 (Zagreb, 1938), str. 57–118 (dalje: Hauptmann, "Mariborske studije"). Primerjaj tudi: Peter Štih, "K predzgodovini mesta Maribor", *Studia Historica Slovenica* 6, št. 2–3 (2006), str. 243–260 (dalje: Štih, "K predzgodovini mesta Maribor").

⁴ Npr.: Andrej Hozjan, "Mariborsko prebivalstvo do sredine 18. stoletja", *Studia Historica Slovenica* 2, št. 1 (2002), str. 11–41 (dalje: Hozjan, "Mariborsko prebivalstvo do sredine 18. stoletja"). Prav tako: Norbert Weiss, *Die Städtewesen in der ehemaligen Untersteiermark im Mittelalter. Vergleichende Analyse von Quellen zur Rechts-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte* (Graz, 2002). Med nekoliko starejšimi glej tudi: Jože Mlinarič, "Maribor od začetkov do sredine 18. stoletja", v: *Maribor skozi stoletja. Razprave I* (Maribor, 1991), str. 147–177; Jože Koropec, "Mariborski grajski zemljiški gospodstvi", v: *Maribor skozi stoletja. Razprave I* (Maribor, 1991), str. 73–146 (dalje: Koropec, "Mariborski grajski zemljiški gospodstvi").

⁵ Koropec, "Mariborski grajski zemljiški gospodstvi", str. 76.

1254, december 4. Listina Gotfrida Mariborskega za cistercijski samostan v Vetrinju z dne 4. decembra 1254, v kateri se Maribor prvič omenja kot mesto (*civitas*) (Koroški deželni arhiv v Celovcu, Vetrinjska kopalna knjiga II, št. 468, fol. 157 (prepis iz srede 16. stoletja))

novoustanovljenim urbanim naseljem. O tej nedvomni korelaciji in zavedanju o obstoju dveh sicer različnih, pa povsem povezanih elementov, ne nazadnje priča že izraz, s katerim je bil prvi nedvomno potrjeni prebivalec novoustanovljenega naselja, Dietrik, leta 1190 označen kot "*de oppido superiori*"⁶. Oznaka prebivališča omenjenega Dietrika "iz zgornjega trga", je smiselna le v odnosu do spodnjega naselja, se pravi do naselja, ki je ležalo nekje na mestu današnjega Vojašniškega trga in nekaj kasneje ustanovljenega minoritskega samostana, tik ob pristanišču na Lentu ter pod novim trškim naseljem, ki je

⁶ 1190, *Gradivo za zgodovino Maribora*, I. zvezek, zbral in uredil Jože Mlinarič (Maribor, 1975) (dalje: GZM I), št. 27.

imelo svoje središče verjetno na prostoru današnjega Glavnega trga. Staro in novo je torej ležalo eno ob drugem, vsaj na začetku še verjetno vsako s svojo ostro ločeno nalogo, ravno 13. stoletje pa je čas, ko se stari in novi del stopita v eno ter se novi kraj še dodatno razširi. Na tem mestu velja še enkrat poudariti, da je v Rudolfu in Perhtoldu iz Maribora, ki se pojavita v listini nastali najverjetneje med 1164 in 1173, ter v Hezmanu iz Maribora, ki je priča v listini izstavljeni okoli leta 1160, potrebno videti viteze⁷ imenovane po gradu in ne prebivalce trga⁸.

S to ugotovitvijo se skladajo tudi prve ohranjene omembe naselbine v dokumentih. Trg Maribor se prvič nedvomno, kot "*foro Marhpurb*",⁹ omenja septembra leta 1209, leta 1254 pa kot mesto, ko je farna cerkev označena kot ležeča "*aput civitatem Marpurg*".¹⁰ Sama lega oz. odnos med gradom in mestom nam ne omogočata kakršnihkoli nadaljnjih sklepov. Grad je nastal na vzpetini (Piramida) dober kilometer stran od trga, kar pomeni, da razen ugotovitve o tem, da sta bila načrtovana in zgrajena eden za drugim, ne moremo speljati nobenih drugih sklepov o morebitnih medsebojnih odnosih. Omogoča pa lega gradu ugotovitev, da je bila njegova glavna naloga na eni strani braniti prehod iz Podravja v srednje Pomurje, po drugi strani pa tudi "kraljevo cesto"¹¹ proti Koroški.¹² Toda cesta ob Dravi je na relaciji med Breznom in Falo postala v zgodnjem srednjem veku neuporabna in jo je nadomestil obvoz od Mute (mitninska postaja, ki se prvič omenja sicer šele leta 1255 kot bamberski fevd,¹³ vendar je nedvomno mnogo starejša) čez prelaz Radelj na Ivnik–Arnež–Lučane–Bistrice (pri Selnici), kjer se omenja mitninska postaja že leta 1093.¹⁴ Tudi ta cesta je torej najprej vodila proti srednjem Pomurju in šele nato skrenila na zahod proti Koroški. To pomeni, da je bila glavna vojaško-strateško naloga gradu na Piramidi braniti prehode proti srednjemu Pomurju. To pa še dodatno

⁷ Uporaba izraza vitez je morda nekoliko zavajajoča, vendar se zdi, da je to še najbolj točen prevod izraza *miles*. Dušan Kos uporablja sicer izraz oboroženi hlapec gradiščana (Dušan Kos, *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja* (Ljubljana, 2005), str. 327 (dalje: Kos, *Vitez in grad*)).

⁸ Tako že v: Ravnikar, *Maribor v 12. stoletju*, str. 11ss. Drugače: Koropec, "Mariborski grajski zemljiški gospodvi", str. 76.

⁹ *Gradivo za zgodovino Slovencev*, V. zvezek, zbral in uredil Milko Kos (Ljubljana, 1928) (dalje: GZS V), št. 154.

¹⁰ 1254, december 4, Maribor, GZM I, št. 85. Glej tudi: Mlinarič, Jože, "Maribor od prve omembe kot mesto (1254) do leta 1500", *Studia Historica Slovenica* 6, št. 2–3 (2006), str. 262.

¹¹ Izraz uporabljajo šentpavelski pisци, ko opisujejo pot, ki je povezovala njihov samostan s posestmi v in ob Mariboru. Primerjaj: Tone Ravnikar, "Kraji na slovenskem Štajerskem in Maribor v srednjem veku", *Studia Historica Slovenica* 6, št. 2–3 (2006), str. 283s.

¹² Primerjaj: Hauptmann, "Mariborske studije", str. 79 s.

¹³ *Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark*, III., uredil Joseph v. Zahn (dalje: StUB III), št. 177.

¹⁴ *Gradivo za zgodovino Slovencev*, III. zvezek, zbral in uredil Franc Kos (dalje: GZS III), št. 402. Primerjaj: Miha Kosi, *Potujoči srednji vek. Ceste, popotniki in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem* (Ljubljana, 1998), str. 227 s (dalje: Kosi, *Potujoči srednji vek*).

pritrjuje tezi, da je grad nastal šele, ko so po letu 1147 v Podravju začeli prevladovati štajerski interesi.

Tloris trga Maribor s svojo tlorisno pravilnostjo govori o tem, da je bil njegov nastanek plod načrtne gradnje in ne nekega "naravnega razvoja" iz nekega prehodnega starejšega vaškega naselja.¹⁵ Časovno najverjetnejšo datacijo tega trenutka je verjetno pravilno postavil že Ljudmil Hauptmann v citiranem delu, z njim pa se strinja tudi Peter Štih v svoji razpravi.¹⁶ Odločitev za izgradnjo nove tržne naselbine je najverjetneje res padla po tem, ko so Otokarji kmalu po letu 1165 izgubili v korist andeških grofov trg/mesto Slovenj Gradec.¹⁷ Izguba tržnega središča, naj je bilo še tako majhno, pa je v 12. stoletju pomenila velik gospodarski udarec. Slovenj Gradec je ležal ob t. i. "slovenjgraški" cesti, ki je povezovala Celje (ali/oz. Ptuj) preko Vitanja, Slovenj Gradca, Dravograda, Labotske doline in preko sedla Obdacher do Judenburga in dalje po Muri. Miha Kosi jo označuje kot "poleg prometnice ob Muri in po njej najpomembnejšo žilo menjave na srednje razdalje med Spodnjo Štajersko ter Koroško in Zgornjo Štajersko".¹⁸ Izguba ene najpomembnejših postojank ob takšni prometni žili je bila za Štajerske mejne grofe seveda precej neugodna in povsem logično je sklepanje, da so to izgubo kompenzirali z zastavitvijo gradnje novega tržnega naselja, katerega naloga je nedvomno bila preusmeriti čim več prometa iz prej navedene poti na pot preko Maribora in Plača v srednje Pomurje. Časovno smo tako postavili nastanek urbane naselbine Maribor v čas po letu 1165. Skrajni termin, ko je naselbina že stala, pa je okoli leta 1190, ko se v listini prvega štajerskega vojvode Otokarja IV. (I.), izdani prav v Mariboru, med pričami (poleg mariborskih ministerialov Riherja in Ulrika "*de Marchpurch*") omenja tudi "*Dietricus de oppido superiori*".¹⁹ Le-tega je sicer težko imeti že kar za prvega, po imenu znanega Mariborčana (pred njim so naštetih sami predstavniki najnižjega plemstva in bi tudi on lahko bil prepoznan ali kot pripadnik nižjega plemstva, oboroženih hlapcev, militov ali pa kot prvi po imenu znani mariborski tržan). Vendar njegovo poimenovanje po gornjem trgu nedvomno kaže na obstoj tržne naselbine. Ta navedba morda omogoča odgovor še na eno dilemo: ali je že pred trgov Maribor obstajalo neko starejše naselje? Že prej smo ugotovili,

¹⁵ Hauptmann, "Mariborske studije", str. 82. Drugače: Jože Curk, *Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem. Urbanogradbeni oris do začetka 20. stoletja* (Maribor, 1991), str. 99 ss, kjer izhaja iz predpostavke, da je kraj zasnoval že Bernhard Spanheimski po letu 1106.

¹⁶ Hauptmann, "Mariborske studije", str. 82, 83; Štih, "K predzgodovini mesta Maribor", str. 251 s.

¹⁷ O začetkih urbane naselbine v Mislinjski dolini glej: Tone Ravnikar, *Slovenj Gradec v srednjem veku* (Maribor, 2018). Tudi: Miha Kosi, *Zgodnja zgodovina srednjeveških mest na Slovenskem. Primerjalna študija o neagrarnih naselbinskih središčih od zgodnjega srednjega veka do 13. stoletja* (Ljubljana, 2009), str. 111 ss.

¹⁸ Kosi, *Potujoči srednji vek*, str. 259.

¹⁹ c. 1190, GZM I, št. 27.

da je tržna naselbina nastala popolnoma načrtno in neodvisno od morebitne starejše naselbine, kar pa seveda ne pomeni, da le-te ni bilo. Nasprotno. Z gotovostjo lahko zatrdimo, da je vsaj v 11. stoletju na področju Maribora nedvomno že obstajala nekakšna naselbina, katere karakter je bil verjetno pretežno vaško/ribiško/brodniški. Gotovo pa je tudi, da se ta naselbina ni imenovala Maribor, temveč je nosila neko starejše ime, ki je nato po nastanku trške naselbine (ob stari in namesto stare naselbine) izginilo. Kot zgornji trg moremo razumeti namreč novonastali trg Maribor, ki je kot zgornji označen za razliko od starejše naselbine, ki je ležala ob Dravi. Seveda pa nam bodo lahko kakršnekoli odgovore o natančni legi, obsegu, karakterju in starosti te naselbine dala le morebitna nadaljnja arheološka raziskovanja tega prostora.

Pomudimo se na kratko še pri navedeni listini, izdani okoli leta 1190. Listina je bila sestavljena v Mariboru in je nedatirana. Joseph v. Zahn jo je skupaj s še nekaj listinami, ki jih ob koncu svojega življenja izda štajerski vojvoda Otokar IV., datiral kot izdane okoli leta 1190. Morda pa je vendarle mogoče vsaj malo zožiti čas nastanka omenjene (in seveda ostalih) listine. V relativno ozkem časovnem okvirju, med majem 1189 in aprilom 1191 je namreč bilo sestavljenih (vsaj) šest listin, ki jih izdaja isti vojvoda. Pri razmisleku pa moramo seveda upoštevati, da je bil vojvoda Otokar IV. v tem času že v zadnjem stadiju svoje bolezni in da se je torej izogibal nepotrebnim naporom. To nam zelo lepo prikazuje tudi dejstvo, da je skoraj celo leto 1189 preživel v Gradcu²⁰ in se je torej očitno premikal kolikor je bilo mogoče malo. Naslednja nedvomna točka njegovega itinerarija je druga polovica aprila oz. maj 1191, ko se nedvomno nahaja v Ennsu²¹. Nedoločene pa ostanejo tri listine, od katerih je ena nedvomno izdana v Ennsu²², ena verjetno v Ennsu²³ ter ena, že omenjana, v Mariboru. Domnevati smemo torej, da je vojvoda ali med bivanjem ali ob koncu bivanja v Gradcu leta 1189 odpotoval za krajši čas v Maribor ter se nato iz Maribora (prav verjetno preko postanka v Gradcu) odpravil v Zgornjo Avstrijo, v Enns. To bi pomenilo, da je bila listina, v kateri se omenja Ditrik iz Zgornjega trga, najverjetneje izdana ali v drugi polovici leta 1189 ali pa v prvi polovici leta 1190. V tej listini je prisotnih in v listini naštetih vrsta prič. Tu najdemo po vrsti plemiških prič, med katerimi je tudi Riher iz Maribora tudi Leopolda iz Melj, Mogoja iz Gačnika, Negoya iz Pesnice, Stojčeta in njegovega brata Stojana skupaj s še

²⁰ GZM I, št. 19 in GZM I, št. 21: dve listini, prva je bila izdana meseca maja, druga pa meseca avgusta 1189, obe v Gradcu.

²¹ 1191, po 15. aprilu, Enns, GZM I, št. 28, in 1191, po 15. aprilu, Enns, GZM I, št. 29.

²² c. 1190, StUB I, št. 720. V listini sicer vojvoda salzburškim kanonikom potrdil posest v Zrkovcih pri Mariboru.

²³ 1190, StUB I, št. 702, s katero potrdi samostanu v Garstnu njegove posesti.

Mesto Maribor na katastrski mapi Franciskejskega katastra iz cca 1825. V začetku 19. stoletja je še povsem berljiva srednjeveška struktura mesta (Wikimedia Commons)

enim (neimenovanim) bratom, Ulrika iz Maribora²⁴, Engelberga iz Jarenine²⁵ skupaj s sinom Otom, nato pa Rudolfa tkalca (textor)(!), oskrbnika Engelberta in njegovega sina Hertvika in nato še dvaindvajset poimensko naštetih prič, med katerimi je skoraj povsem točno na sredini omenjen Ditrik iz Zgornjega trga. Ali moremo med njimi prepoznati tržane oz. bolje, ali moramo od Rudolfa tkalca dalje v pričah videti prebivalce Maribora, je povsem odprto vprašanje, ni

²⁴ Glede na relativno neugledno mesto med pričami, pa po drugi strani tipično mariborsko ime, moremo v njemu prepoznati enega od ministerialov/militov v spremstvu Riherja Mariborskega.

²⁵ Ta seznam namiguje na vrsto plemiških dvorov razvrščenih v okolici Maribora in na katerih je rezidiralo najnižje plemstvo – oboroženi hlapci.

pa ta možnost neverjetna²⁶. Moramo pa takoj opozoriti, da je v gradivu urbanih krajev, sploh v začetnih obdobjih, velikokrat zelo težko ločevati med meščani ter med nižjim plemstvom, ki v mestih živi oz. se v njemu nahaja, saj je prisotnost slednjih v mestnem vsakdanjiku pogosta in običajna²⁷. K temu vprašanju se še tokom razprave vrnemo.

Časovni okvir verjetnega nastanka tržne naselbine pa lahko še nekoliko zožimo. V novi naselbini je namreč nastala deželno knežja prepozitura, ki se prvič omenja v listini štajerskega vojvode Otokarja IV. iz leta 1182, ko slednji dodeli kartuziji Žiče med ostalim tudi kože vseh živali, katerih meso se poje na njegovih prepoziturah v Mariboru, Rogozi (verjetno Radgoni!) in Laškem.²⁸ Približno desetletje kasneje se v dokumentih omenja tudi mariborski župnik z imenom Konrad, kar nas navaja na misel, da je v kraju do konca 80-tih let že nastala tudi župnija.²⁹ Čas nastanka tržne naselbine Maribor moremo torej uokviriti približno med leti 1165 in 1180.

Uvodni del lahko torej sklenemo z ugotovitvijo, da sta za nastanek gradu in kraja zaslužna dva Otokarja: Otokar III., štajerski mejni grof, ki je dal postaviti grad na Piramidi, in njegov sin, prvi štajerski vojvoda Otokar IV. (I.), ki je iniciral nastanek nove tržne naselbine ob pomembnem prehodu preko reke Drave. Toda četudi sta ta dva zaslužna za začetni zagon, pa je pravi razcvet naselbine sledil v naslednjem obdobju, v času štajerskih vojvod in gospodov mesta Maribor iz družine vojvod Babenberžanov. Pri tem je še posebej pomembno vlogo odigral najpomembnejši med njimi, avstrijski in štajerski vojvoda Leopold VI.

* * *

Prihod Babenberžanov na čelo štajerske vojvodine je povezan z dobro poznano boleznijo prvega (in zadnjega) štajerskega vojvode iz dinastije Otokarjev, Otokarja IV. (I. kot vojvoda). Neposredno po svojem povišanju je bil politično Otokar najprej zelo dejaven. Prepotoval je svojo deželo in si pri svojih ministerialih, kakor tudi pri svobodnem plemstvu, zagotovil spoštovanje. Na njegovo nesrečo pa so se na njegovem telesu vedno bolj kazali znaki gobavosti. Ker je bil zaradi tega neporočen in seveda brez otrok, se je namenil pred svojo smrtjo

²⁶ Tako npr.: Koropec, "Mariborski grajski zemljiški gospodvi", str. 76. Tudi: Hozjan, "Mariborsko prebivalstvo do srede 18. stoletja", str. 13.

²⁷ Primerjaj: Tone Ravnikar, "Mestne elite v srednjeveških Brežicah in Sevnici", v: *Mestne elite v srednjem in zgodnjem novem veku med Alpami, Jadranom in Panonsko nižino*, ur. Janez Mlinar in Bojan Balkovec (Ljubljana, 2011), str. 250–263 (za Brežice) in Tone Ravnikar in Aleš Maver, "Mestno plemstvo v Slovenj Gradcu med 13. in 15. stoletjem", *Acta Histriae* 26, št. 1 (2018), str. 79–108.

²⁸ 1182, Radgona, GZM I, št. 11.

²⁹ 1185–1192, GZM I, št. 15.

poskrbeti za prihodnost svoje dežele. Njegovo naklonjenost je uspel pridobiti Leopold V. Babenberški, Avstrijski vojvoda in Otokarjev daljni sorodnik. Njegov oče Henrik Jasomirgott se je še v letih 1175/76 spopadal z Otokarji, leta 1182 pa je Leopold Otokarja že označil za "najljubšega prijatelja in sorodnika." Otokar je ob napredujoči bolezni vedno redkeje zapuščal svojo deželo.³⁰ Kljub temu je bil leta 1183 še navzoč v Piacenzi, kjer je s prisego potrdil mirovno pogodbo med cesarjem in Lombardsko zvezo. Leto za tem je v Mainzu tudi prisostvoval slovesnosti, na kateri sta cesarjeva Henrik in Filip postala viteza.³¹

Babenberžani, ki so se zdaj potegovali tudi za štajerski vojvodski prestol, so bili sicer že od leta 976 gospodarji Vzhodne krajine, ki jo je Oton II. podelil Leopoldu I. V 11. stoletju se jim je uspelo dvigniti med prve državne velikaše. Leopold III. se je poročil z Nežo, sestro cesarja Henrika V., rodbina pa je kasneje postala zaveznica staufovske cesarske dinastije, od katere je za nekaj časa dobila celo Bavarsko. Ko je Henrik Jasomirgott le-to leta 1156 moral predati Henriku Levu, je bila njegova Vzhodna marka povzdignjena v vojvodino Avstrijo, Henrik pa si je za njo, za svoje otroke obeh spolov, pridobil dedne pravice.³² Na Štajerskem so v zadnjih dveh letih pred dokončno odločitvijo o tamkajšnjem nasledstvu potekali številni deželni zbori, kjer se je o problemu razpravljalo. Avgusta 1186 sta se Otokar IV. in Leopold V. slednjič srečala na vzpetini Georgenberg pri Ennsu, kjer sta bili sestavljeni dve listini. Daljšo listino, dejanski ročin, so dobili štajerski ministeriali, krajša pa je bila namenjena štajerski duhovščini. V ročinu je Otokar IV. svojim ministerialom, za ceno njihovega privoljenja, potrdil njihove pravice, Leopolda pa določil za svojega naslednika.³³ Štajerskemu plemstvu je ročin med drugim potrjeval njegovo dedno in fevdno pravo, pravice obdarovati določene samostane ter pravice glede tovarnega prometa. Proti vojvodi, ki bi se obnašal tiransko, so se smeli pritožiti cesarju.³⁴

Leopold V. se je nato leta 1190 odpravil na križarski pohod, v času katerega se je hudo sprl z angleškim kraljem Rihardom Levjesrčnim. Ko je Otokar IV. maja 1192 umrl, je bil že doma, še v istem mesecu pa mu je cesar Henrik VI. v Wormsu podelil vojvodino Štajersko.³⁵

³⁰ Heinz Dopsch, *Die Länder und das Reich. Der Ostalpenraum im Hochmittelalter*, v: *Österreichische Geschichte 1122–1278*, Wien 1999 (dalje: Dopsch, *Die Länder und das Reich*), str. 297–298.

³¹ 1183, med marcem in majem, Piacenza, *Gradivo za zgodovino Slovencev*, IV. zvezek, zbral in uredil Franc Kos (Ljubljana, 1915) (dalje: GZS IV), št. 663, str. 340; 1184, 21. maj, Mainz, GZS IV, št. 678, str. 345.

³² Heinrich Appelt, *Privilegium minus. Das staufische Kaisertum und die Babenberger in Österreich* (Wien–Köln–Graz, 1976), str. 38–44, 55, 96–99.

³³ Karl Spreitzhofer, *Georgenberger Handfeste. Entstehung und Folge der ersten Verfassungsurkunde der Steiermark* (Graz–Wien–Köln, 1986), str. 31, 34, 53–54.

³⁴ Dopsch, *Die Länder und das Reich*, str. 300–301.

³⁵ Hans Pirchegger, *Geschichte der Steiermark bis 1282* (Graz–Wien–Leipzig, 1936), str. 186–188.

Po smrti Otokarja IV. je novi vojvoda Leopold V. takoj pohitel v Gradec, kjer je sredi leta vodil deželni zbor³⁶, na katerem je v novi vlogi potrjeval stare pravice in podelitve in s tem utrjeval svoj položaj. Iz ohranjenih listin vemo, da je bil v Gradcu prisoten tudi Riher Mariborski, ki je pričal v listini, ki jo je vojvoda izdal v korist samostana v Garstnu³⁷. Zanimivo je, da med plemstvom, ki je izhajalo iz prostora današnje slovenske Štajerske oz. je tu imelo večje posestne sklope, najdemo le še vovbrška brata grofa Gera in Viljema, prisoten pa je bil tudi Albreht Višnjegorski, ki je kot lastnik pomembne posesti Pux ob zgornji Muri seveda tudi štel med štajersko plemstvo. Sicer pa ni prisotnega nikogar iz slovenskega prostora, kar še posebej pade v oči pri podelitvi Selnice ob Dravi šentpavelskemu samostanu. Vojvoda je namreč od opata tega samostana prejel konja vrednega 8 mark, nakar mu je vojvoda povrnil od njegovega prednika odvzeto vas Selnico³⁸. Verjetno se je vojvoda Leopold V. na tem placitu odločil, da Rogatca skupaj s pripadajočimi 600-timi hubami, ki ga je dobil iz rok krškega škofa vojvoda Otokar, ne bo več imel in ga je vrnil škofu. Zato pa se je škof odločil in gosposčino podelil v fevd konjiškim³⁹. Seveda je potrebno biti s podatki, ki jih prinaša Deželna knjiga zelo previden⁴⁰, vendar ni dvoma, da se je prenos Rogatca v upravo Konjiških res zgodil v tem času⁴¹.

Prvi angažma babenberškega vojvode je torej povsem logično služil utrjevanju njegove pozicije. Relativna neprisotnost spodnještajerskega plemstva na prvem vojvodovem zboru v Gradcu pa (v kolikor ni to le vtis, ki ga dajejo pomanjkljivi dokumenti) ne pomeni, da njegova oblast ni bila sprejeta med plemstvom. Ne nazadnje, verjetno najpomembnejši deželni ministerial tega prostora, mariborski gospod, je bil zastopan s prvim možem družine.

Toda še v istem letu je prišlo do dogodka, ki je povsem spremenil ritem dogajanja in je odmeval ne samo o babenberških deželah temveč po celi Evropi. Angleški kralj Rihard Levjesrčni je na poti iz Svete dežele doživel brodolom ter se bil prisiljen izkrcati blizu Ogleja. V strahu za svojo varnost je začel bežati proti severu. Goriškim grofom je v roke uspelo dobiti osem njegovih spremljevalcev, pri Brežah pa jih je Friderik Ptujski ujel še šest. Leopoldu je slednjič uspelo, da je decembra 1192 ujel pri Dunaju samega Riharda.⁴² Po krajšem času, ko je kralja imel sam v ujetništvu, ga je 14. februarja 1193 predal cesarju Henrik VI. in dobil

³⁶ "*dux Styrie Liup(oludus) senior curiam apud Grez celebrasset*", GZS IV, št. 809, str. 402; oz. na drugem mestu "*in placito nostro Graetze*", StUB II, št. 2, 18; GZS IV, št. 810, str. 402.

³⁷ 1192, Graz, StUB II, št. 1, str. 17.

³⁸ 1192, Graz, StUB II, št. 3, str. 19; GZS IV, št. 809, 402.

³⁹ *Jansen Enikels Landbuch von Österreich und Steier*, izdaja Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken, Dritter Band (Hannover–Leipzig, 1900), str. 708.

⁴⁰ Primerjaj na primer: Štih, "K predzgodovini mesta Maribor", str. 243–260.

⁴¹ Kos, *Vitez in grad*, str. 365.

⁴² 1192, december, GZS IV, št. 817, str. 405–406.

del odkupnine, ki jo je Rihard moral plačati za svojo prostost. S tem denarjem je Leopold V. postavil Dunajsko Novo mesto ter gradil na Dunaju, Hainburgu in v Ennsu⁴³. Ker je v ječi držal angleškega kralja, ga je papež izobčil. Tik zatem, ko je leta 1194 v Gradcu praznoval Božič, je padel s konja ter si hudo poškodoval nogo. Ker se mu je zdravstveno stanje vedno bolj slabšalo, je prosil salzburškega nadškofa, da bi ga rešil izobčenja. Nadškof je to tudi storil in Leopold V. je umrl na zadnji dan v letu 1194.⁴⁴ Po njegovi smrti je Avstrijo dobil starejši sin Friderik, Štajersko pa mlajši Leopold. Vojvodini nista dolgo ostali združeni. Friderik je namreč umrl že aprila 1198 med vračanjem s križarskega pohoda. Leopold VI. je tako prevzel oblast tudi nad Avstrijo⁴⁵.

Razumljivo je, da je vojvoda zaradi intenzivnosti in velikega pomena dogajanja potisnil marsikateri načrt na stran in samo ugibamo lahko, kakšni so bili vojvodovi načrti vezani na Maribor. Vendar to ne pomeni, da se v mestu in njegovi okolici ni dogajalo nič. Veliko podatkov tako lahko črpamo iz tradicijske knjige samostana v Šentpavlu, sploh pomemben je t.i. "*Codex Udalrici abbatis 1992–1221*", se pravi del, ki je nastal v času opata Ulrika I. V njem najdemo tudi vrsto listin, ki govorijo o samostanski posesti v okolici Maribora ter o posameznikih, ki v listinah nastopajo v vlogi darovalcev oz. prejemnikov. Med družinami tako izstopata predvsem dve. Poleg pričakovanih gospodov Mariborskih tudi gospodje iz Melja. Plemiči, imenovani po Melju, se v listinah prvič pojavijo okrog leta 1181, ko se med pričami v listini, s katero je Rajnbert iz Cmureka ("*Reymbertus de Murekke*") oprostil šentpavelski samostan dolžnosti plačevanja mitnine pri Bistrici pri Viltušu⁴⁶ navaja tudi Henrik iz Melja ("*Heinricus de Melnich*"). Slednji se nahaja v zelo prominintni družbi nekaterih najbolj izpostavljenih plemičev svojega časa tega prostora, kot so Henrik Trušenski, Ortolf in Otaker iz Konjic, Vito iz Pogrenja (Treun) brata Riher in Herand iz Polskave, med naštetimi pričami pa je tudi Verner iz Hompoša. V oči nam pade, da ni prisoten nobeden od mariborskih plemičev. Morebiti je temu tako, ker se je ravno v tem času Riher Mariborski nahajal v spremstvu vojvode Otakarja⁴⁷. Gospodje iz Melja so rodbina, ki se sicer v virih pojavlja relativno kratek čas. Prva omemba je ravno omenjena iz okoli leta 1181. Verjetno istega Henrika nato najdemo še v šentpavelski listini nastali med letoma 1193 in 1197, ko je podelil samostanu neimenovano kmetijo, do katere pa je imel pravice tudi neki Alger iz Seltenheima (blizu Celovca)⁴⁸. Konec stole-

⁴³ Karl Lechner, *Die Babenberger. Markgrafen und Herzoge von Österreich 976–1246* (Wien, 1996), str. 189–190.

⁴⁴ 1194, 31. december, Gradec, GZS IV, št. 864, str. 438.

⁴⁵ Dopsch, *Die Länder und das Reich*, str. 304.

⁴⁶ 1181, GZM I, št. 10.

⁴⁷ 1180–1192, GZM I, št. 9.

⁴⁸ 1193–1197, GZS IV, št. 834

tja v virih najdemo že omenjenega Liutolda iz Melja, ki je med pričami v listini, v kateri se nahaja kot priča tudi Mariborčan "Dietrik iz Gornjega trga". Plemiče, imenovane po Melju, spremljamo nato v listinah le še v prvih dveh desetletjih 13. stoletja, ko se v treh listinah pojavi Wernher iz Melja⁴⁹, ki je v bratovščinski knjigi sekovskega samostana označen kot ministerial, ter eni, v kateri nastopa Oton iz Melja⁵⁰. Slednja je po vsebini ter po seznamu prič povsem koroška. Ali lahko torej v povezavi z angažmajem Henrika iz Melja na Koroškem domnevamo, da družina izhaja iz koroškega prostora in je na prostor Maribora prišla v šentpavelski ali celo, četudi manj verjetno, spanheimski službi? Povsem na mestu je misel, da imamo pri Meljskih opravka z izvirno koroško rodbino, katerih del se je v službi svojega fevdnega gospoda preselil v Melje in tu upravljal šentpavelski fevd. Oton iz Melja bi tako bil predstavnik tistega dela rodbine, ki je še naprej prebival na Koroškem ali bil tam vsaj močneje angažiran⁵¹. Kakor koli, Melje se prvič omenja leta 1164 v listini, s katero sta menjala štajerski mejni grof Otokar III. in šentpavelski opat posest tako, da je vojvoda opatu izročil posest v Labotski dolini, opat pa v zameno posest v Kamnici, Melju in ob Polskavi⁵². Za jamstvo pa je vojvoda opatu predal še dve kmetiji pod mariborskim gradom. Toda opatova podelitev ni bila narejena za stalno, temveč je opat posest vojvodi podelil v dosmrtno uporabo. Če vemo, da je vojvoda nato še isto leto umrl, vidimo, da je ta zastava trajala zelo kratek čas. Vsekakor pa je samostan zastavljeno posest dobil nazaj.

Posest v Melju, ki jo je torej leta 1164 šentpavelski opat Pilgrim vojvodi Otokarju podelil le v dosmrtno hasnovanje (*"quoad vixerim usumfructum michi concessit"*), je pozneje, in to verjetno po vojvodovi smrti (1192), prišla ponovno v roke Šent Pavla, ki jo je podeljeval v fevd gospodom Meljskim. Ti so imeli svoj plemiški sedež (dvor) ali v Melju pod Meljskim hribom ali pa, kakor to domneva Hans Pirchegger, na bližnjem hribu z imenom *"Tannhoferberg"*, ki ga gorninski registri komende od 17. stoletja naprej navajajo v obliki *"Thanboff"* ali *"Thonboff"*⁵³. Gornji domnevi v prid bi govorilo dejstvo, da se fevdniki šentpavelskega samostana navajajo v listinah zdaj *"de Melnich"*, torej po kraju, zdaj spet *"de Tanne"*, se pravi po dvoru *"Tannboff"*⁵⁴.

⁴⁹ 1193–1220, GZM I, št. 31, GZM I, št. 35 in GZS IV, št. 927.

⁵⁰ 1212, december 3, Federaun, GZM I, št. 50.

⁵¹ Na mestu je opomba, da Ekeharda *"de Tanne"* ne moremo prištevati med "naše" Meljske. Proti temu govori tako netipično družinsko ime, kot tudi njegovo pojavljanje v salzburški listini izdani na Bavarskem (GZM I, št. 22). Prim.: Jože Mlinarič, "Melje in njegova malteška komenda od XII. stoletja do leta 1803", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 51=NVI6, št. 2 (1980), str. 218 (dalje: Mlinarič, "Melje in njegova malteška komenda od XII. stoletja do leta 1803").

⁵² 1164, 20. oktober, Maribor, GZM I, št. 3.

⁵³ Hans Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschafte und Gülden, Städte und Märkte* (München, 1962), str. 23 (dalje: Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschafte und Gülden, Städte und Märkte*).

⁵⁴ Glej: Mlinarič, "Melje in njegova malteška komenda od XII. stoletja do leta 1803", str. 218.

V Melju pa potem ko iz virov izginejo predstavniki plemiške družine, opazimo ustanovitev postojanke viteškega reda hospitalitov/špitarjev ("*ordo militiae saneti Joannis Baptistae hospitalis Hierosolymitani*"). Prvi dokaz za obstoj komende v Melju je listina iz leta 1217, v kateri salzburški nadškof Eberhard izjavlja, da se je njegov ministerial Friderik Ptujski odrekel vsem zahtevam do desetine, ki pripada hospitalitom iz Melja ("*in decimis fratrum hospitalis saneti Jobannis in Melnich*"), katere si je lastil proti privilegijem, danim od apostolskega sedeža temu redu. Nadškof izjavlja nadalje, da je to listino izstavil tudi zato, da si teh pravic ne bi kdo drug v bodoče prisvajal, ter s svojim pečatom potrjuje komendi omenjeno pravico⁵⁵.

Vprašati se moramo, kdo je bil ustanovitelj komende, s kakšnim namenom je bila ustanovljena in v kateri čas sega njen nastanek. Dokumenta o ustanovitvi komende žal nimamo, a glede na okoliščine bi prišli kot najverjetnejši ustanovitelji v pošteved gospodje Meljski. Postavili smo že domnevo, da so gospodje, imenovani po Melju, na začetku 13. stoletja razcepljeni vsaj v dve veji, katerih ena je prebivala na dvoru v Melju. Dejstvo, da se njeni predstavniki nekako od leta 1220 naprej ne omenjajo več, nam daje slutiti, da je ta veja izumrla in bi tako njen zadnji član lahko bil ustanovitelj duhovne ustanove, kakor se je to pač večkrat dogajalo. Če je temu tako, tedaj gre tu za isti čas, ko je tudi Friderik Ptujski naselil na neobljudeni zemlji, ki jo je leta 1200 odvzel Madžarom, nemški viteški red, z nalogo, da bi njegovi člani dobljeno zemljo kolonizirali, da bili obramba proti Madžarom ter da bi opravljali bolniško službo in dušno pastirstvo⁵⁶. Naj omenimo tudi, da je nemški viteški red 1236 imel posest tudi na Malečniku v neposredni bližini Melja⁵⁷. Če premislimo razloge, ki so pripeljali do naselitve nemškega viteškega reda na ozemlju salzburške nadškofije, bi zelo težko katerega izmed njih aplicirali tudi na ustanovitev meljske komende. Območje Melja z okolico je bilo kolonizirano že v 12. stoletju, na tem območju je bila vzpostavljena že trdna župnijska organizacija, saj se kamniško-mariborska pražupnija navaja v dokumentu, nastalemu med letoma 1185 in 1192⁵⁸, šentpeterska župnija pa leta 1236⁵⁹. Proti temu, da bi bila komenda ustanovljena iz obrambnih razlogov in bolniške službe vitezov, pa bi govorilo dejstvo, da je konvent obsegal vsekakor (pre)majhno število članov, o čemer priča to, da je

⁵⁵ 1217, 23. oktober, Maribor, GZS V, št. 275.

⁵⁶ 1222, GZS V, št. 370.

⁵⁷ 1236, 6. december, Sv. Peter pri Mariboru, GZM I/65.

⁵⁸ 1185–1192, GZM I, št. 15.

⁵⁹ GZM I, št. 65. V že citirani listini izstavitelj, Ortolf iz Traisna, komtur nemškega viteškega reda, Malečnik označi kot "*villa nostra ad sanctum Petrum*". Se pravi, da je bil Malečnik takrat vas v lasti nemškega viteškega reda in da takrat kot kaže ime Malečnik še ni obstajalo (ali pa vsaj ni predstavljalo oznake za naselje), saj je vas dosledno opredeljena kot vas pri cerkvi sv. Petra. Več o vprašanju odnosa križnikov (nemškega viteškega reda) in špitarjev pa v poglavju o cerkvenih institucijah v Maribor.

obseg posesti bil skozi vso zgodovino razmeroma skromen in ni mogel preživljati večjega števila menihov-vitezov. Kar pa zadeva čas ustanovitve postojanke, pa tole: red je bil resda ustanovljen že konec 11. stoletja, vendar imamo o obstoju Melj najbližje komende tega reda, namreč samostana v Fürstenfeldu, od koder so po vsej verjetnosti vitezi naselili Melje, prve podatke šele iz let 1197 in 1215⁶⁰. Skratka, v meljski komendi smemo gledati ustanovo gospodov Meljskih, ki so svojo posest izročili za ustanovitev duhovne ustanove, pri tem pa nam niso znani nagibi, ki so jih vodili, da so zemljo izročili prav temu redu. Nova meniška kolonija pa je v Melje po splošno sprejetem mnenju prišla, kot je bilo že nakazano, po vsej verjetnosti iz Fürstenfelda⁶¹. K sami komendi in njeni vlogi v zgodbi Maribora se bomo še vrnili.

Ko preučujemo zgodbo meljskih vitezov nam pade v oči ena podrobnost. Ena vodilnih osebnosti rodbine je od konca 12. stoletja naprej Verner iz Melja. Ime Verner pa je nosilno ime družine iz Hompoša. Prvi hompoški tega imena nastopa kot priča v listini iz leta 1124 spanheimskega grofa Bernharda, prvega znanega lastnika ozemlja Maribora in njegove okolice⁶². V Hompoških moremo torej videti tisto rodbino, ki je bila v tem prostoru prisotna že v "predtraungavskem" času, prvotno torej spada med ministerialiteto Bernarda Spanheima. V njih izvorno torej ne moremo videti štajerskih ministerialov, kot je to primer pri Mariborsko-Viltuški družini, so pa to ob zamenjavi gospodarja seveda postali. Naslednja omemba hompoškega viteza je nato v "prvi mariborski" listini mejnega grofa Otokarja III. iz leta 1164 kot priča njegov istoimenski sin "*Uerinhero de Domo*" (manj verjetno je, da gre za isto osebo leta 1124 in 1164 – časovni razpon je vendar prevelik)⁶³. Meingota "*de Hus*", ki se kot priča nahaja v listini Majnharda Schababa iz Kokre pa verjetno ne smemo prištevati k Hompoškim, temveč je bil s katerega drugega gradu, imenovanega kar kot "Hiša"⁶⁴. Zelo povedna je tudi listina, nastala med 1181 in 1204, v kateri je gospa Kunigunda z gradu, ki se imenuje Hiša ("*de castro quod dicitur Huos*") skupaj z brati ter s pristankom soproga podelila za osem mark pet kmetij v kraju "*Trestoniz*" ter še en vinograd, pri čemer si je pridržala dohodke podeljenega do svoje smrti⁶⁵. S krajem Trestoniz je mišljena ali Bresterica, ali pa Bistrica pri Mariboru. Kdo pa je bila Kunigunda? Edina Kunigunda, ki jo v tem času uspemo še najti na obravnavanem ozemlju, je žena Henrika Mariborskega oz. Svetomarjetskega, o kate-

⁶⁰ Mlinarič, "Melje in njegova malteška komenda od XII. stoletja do leta 1803", str. 222.

⁶¹ Prav tam, str. 223.

⁶² 1124, 30. marec, GZS IV, št. 82, str. 49.

⁶³ GZM I, št. 3 in nato še enkrat v listini nastali med 1164 in 1180 kot "*Werenber de Domo*": GZS IV, št. 476, str. 240.

⁶⁴ GZS IV, št. 246, str. 138. Tako npr. Pavle Blaznik, *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500*. A–M (Maribor, 1986) str. 285.

⁶⁵ 1181–1204, StUB II, št. 36, 65 (datacija po GZS IV, št. 654, str. 333).

rem bo v nadaljevanju še govora. Na tem mestu samo povejmo, da v Henriku in Kunigundi vidimo tisti par, ki je na prelomu 12. v 13. stoletje nadaljeval mariborski rod. Ali je torej v Kunigundi iz Hompoša moč domnevati mariborsko Kunigundo, je pa vendarle težko kar tako predpostaviti. Verjetnejša je predpostavka, da je Kunigunda Hompoška hčerka (ali kako drugače sorodnica) Kunigunde Mariborske. Da pa je skoraj nedvomno iz mariborske družine, pa priča tudi dejstvo, da je posest v Brestrnici ali Bistrici, ki jo je podelila šentpavelskemu samostanu ležala na zemlji gradu Viltuš oz. Limbuš (se pravi dveh gradov, ki ju upravlja mariborska plemiška družina) in da je k podelitvi morala dobiti tudi soglasje svojih bratov (Mariborsko-Viltuško-Limbuških!?) in ne samo svojega moža, neimenovanega Hompoškega.

Nekako splošno sprejeto je, da so mariborski prišli do hompoškega gradu konec in ne že v začetku 13. stoletja⁶⁶. Vendar je potrebno poudariti, da ime Kunigunda ni prvo "mariborsko" ime, ki se pojavi pri Hompoških. Med šentpavelskimi listinami, ki jih datiramo ohlapno med 1193 in 1220, se tako omenja tudi Konrad "*de Huos*", ki je imel skupaj s svojimi brati v fevdu posest v Apačah in Ročici v Slovenskih Goricah⁶⁷. Isti pa skupaj s svojim bratom(?) Vernerjem priča v listini avstrijskega in štajerskega vojvode Leopolda v zvezi s posestmi v Marki, ki jih je vojvoda odstopil vetrinjskemu samostanu⁶⁸. V listini eno mesto pred omenjenima bratoma nastopata tudi "*Wernberus et Heinricus de Tanne*", se pravi meljska brata. Nikakor torej v Vernerju iz Hompoša in Vernerju z Melja ne moremo videti iste osebe, vsekakor pa lahko domnevamo med obema družinama sorodstveno povezavo. To potrjuje že prej omenjena povezava Henrika iz Melja ter Vernerja iz Hompoša, ki skupaj pričata leta 1181⁶⁹. V to povezavo pa moremo priključiti, na kar nas napeljujejo nosilna osebna imena, tudi gospode Mariborske. Pri tem naj izpostavimo, da se ime Verner pojavlja tudi v družini Mariborskih, sicer samo enkrat, leta 1207, ko najdemo med pričami v listini, ki jo je izdal avstrijski in štajerski vojvoda Leopold v korist žičkega samostana tudi "*Wernberus de Marburc*"⁷⁰. Za njim se v listini našteje tudi "*Marquardus de Boseth, prepositus in Marburch*", ki ga lahko povezujemo z deželnoknežjo prepozituro, ki je obstajala vsaj od 80-let 12. stoletja dalje⁷¹. Za zaključek zgodbe o hompoških vitezhih povejmo še, da se resneje angažirajo šele v naslednji generaciji, ko Verner sam ali pa skupaj z bratom Gotšalkom od 50-tih let 13. stoletja dalje izkoristi čas interregnuma in predvsem madžarsko-češki spor za avstrij-

⁶⁶ Kos, *Vitez in grad*, str. 290.

⁶⁷ 1193–1220, GZS IV, št. 855, str. 429.

⁶⁸ 1202, StUB II, št. 60, str. 101.

⁶⁹ 1181, GZM I, št. 10.

⁷⁰ 1207, GZM I, št. 46.

⁷¹ 1182, Radgona, GZM I. št. 11.

sko in štajersko dediščino po izumrlih Babenberžanih ter se do neke mere osamosvoji pri svojem delovanju.

Naslednja rodbina, katere vsaj delno aktivnost nam razkrijejo tudi šentpavelski dokumenti, pa so seveda gospodje Mariborski. Ob koncu 12. stoletja je kot kaže vodilna oseba družine Riher iz Maribora, imenovan tudi po gradu Riegersburg, vendar je bila družina relativno številčna ter razvejana in dokumenti razkrivajo še druge njene člane⁷². Zelo na kratko povzemimo nekaj osnovnih težav, s katerimi se srečujemo raziskovalci. Prva težava je, da se v zelo razčlenjeni družini, ki jo je Hauptmann poimenoval kar kot Gundakarci⁷³ ime Riher pojavi sočasno tako pri riegersburški kot pri wildonski in pri mariborski veji in jih je včasih težko med seboj ločiti oz. določiti kdaj, če kdaj, imamo opravka z eno osebo, ki se imenuje po različnih sedežih. Prav tako je na mestu vprašanje, ker vemo, da gre pri enih in drugih za isti rodbinski krog, ali je oba mogoče celo enačiti? Leta 1180 tako izvemo za nekega Riherja, ki ima še brata Heranda, Helmarda in Gundakerja⁷⁴. Da je omejeni Riher najbrže tisti, ki nosi tudi naziv mariborski, potrjuje listina izstavljena okoli leta 1185, kjer se med pričami podelitve štajerskega ministeriala Ortliba iz Fischava nahajata tudi "*Richerus de Marchburch et Herrandus frater eius*", z njima pa je tudi "*Vlricus stiefsun de Marchpurch*", torej pastorek (!?) iz Maribora⁷⁵. Toda Hauptmann predvideva, da sta živela sočasno dva Heranda, ki sta imela za brata dva različna Riherja, eden imenovan Mariborski, drugi pa Riegersberški oz. Wildonski⁷⁶. Predvideva torej obstoj dveh vej te široke družine Gundakajev, v katerih se pojavljajo pač ista družinska imena. Tri leta kasneje pa se kot "*ministerialibus ducis*" omenjata "*Richerus de Marchburch et filius eius Richerus*"⁷⁷. Ista dvojica priča še leto kasne-

⁷² Ker je fokus pričujoče študije usmerjen v urbano naselbino Maribor in ne toliko v posamezne plemiške rodbine, se bomo Mariborskih lotili manj natančno kot bi bilo sicer primerno. Zanimala nas bo predvsem v zvezi z mestom, njene povezave, odnos ipd. Sicer pa je bila rodbina deležna že vrste razprav. Številčnost le-teh ne nazadnje dokazuje kako zelo je zgodba zapletena in do neke mere še vedno povsem odprta. Omenimo jih le nekaj: Ljudmil Hauptmann, "Mariborske studije"; Hans Pirchegger, "Die Herrschaft Marburg", *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 43 (1952), str. 14–55; Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*; Rajmund Lamprecht, "Izvor in razvoj rodbine Mariborskih", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 86=NV51, št. 2–3 (2015), str. 9–33 (dalje: Lamprecht, "Izvor in razvoj rodbine Mariborskih"); Rajmund Lamprecht, Rajnhold Vavra in Danica Perše, *Viltuški grad. Po poteh plemstva in gospode na Viltušu. Pripoved o lastnikih – ustanoviteljih, delu in življenju v gradu in dvorcu Viltuš po znanstvenih in zgodovinskih zapisih ter ustnem izročilu* (Selnica ob Dravi, 2017); Kos, *Vitez in grad*; Martin Bele, "Viltuška veja gospodov Mariborskih pred letom 1311", *Kronika* 68, št. 1 (2020), št. 1, str. 5–18 (dalje: Bele, "Viltuška veja gospodov Mariborskih pred letom 1311").

⁷³ Hauptmann, "Mariborske studije", str. 57ss.

⁷⁴ cca 1180, StUB I, št. 608, str. 575: "*Richerus et fratres eius Helmbardus et Herandus et Gundachar*".

⁷⁵ c. 1185, GZM I, št. 14. Eno leto kasneje je Ulrik označen kot "*puer*", se pravi kot mladi iz Maribora: GZM I, št. 16. Glede nato, da je Ulrik dejansko nečak Riherja in Heranda Mariborskih pa je najverjetneje potrebno "*stiefsun*" brati kot oznako za nečaka.

⁷⁶ Hauptmann, "Mariborske studije", str. 78 (genealoška tabela).

⁷⁷ 1188, 2. avgust, StUB I, št. 691, str. 677.

je v listini, v kateri bogenski grof Adalbert podeli Salzburgu posest Krško⁷⁸. Istočasno pa nastopa v virih še en Riher in to je Riher, imenovan po Riegersburgu⁷⁹, jasno ločen od našega mariborskega. Lampreht ponuja rešitev, ki je mogoča, čeprav ne ravno prepričljiva, da je v listini z Riherjem Riegersburškim mišljen oče, z Riherjem Mariborskim pa sin⁸⁰. Ni pa povsem jasen vzrok, zakaj bi se oče enkrat imenoval po enem in enkrat po drugem družinskem sedežu? V letu 1188 se v dveh listinah oba Riherja imenujeta po mariborskem gradu, tri leta pred tem vsak po svojem gradu, isto leto se oče ponovno imenuje po Mariboru in okoli leta 1180 skupaj s svojimi brati prav tako. Poleg Riherjeve veje pa se v virih nahaja tudi njegov sorodnik (brat, bratranec?) Konrad. Prvič se nahaja omenjen kot priča v listini, s katero je Hartnid iz Riegersburga (prav tako Gundakarjevec) podelil admontskemu samostanu posest na zgornjem štajerskem. Listina je datirana v čas okoli leta 1175, skupaj s Konradom pa je v listini, eno mesto za njim, naštet tudi Riher⁸¹. Oba sta označena kot mariborska, vendar med njima ni določeno v kakšnem sorodstvenem razmerju sta bila, tako da to vprašanje ostaja odprto, četudi se skupaj s Hauptmanom nagibamo k temu, da sta oba omenjena brata⁸². Omenimo na tem mestu še, da je v istem času isti Hartnid iz Riegersburga podelil samostanu v Št. Pavlu posest v Pesnici pri Mariboru⁸³. Konrad Mariborski se ponovno pojavi leta 1183, ko se nahaja v spremstvu štajerskega vojvode (v listini je sicer nenavadno označen kot mejni grof!?) Otokarja⁸⁴. Ta Konrad je nekako tradicionalno razumljen kot tisti, od katerega izhajajo nadaljnji Mariborčani, saj naj Riher Mariborski ne bi imel potomcev⁸⁵. Toda s Konradom je podobna težava kot z Riherjem iz 12. stoletja. Po letu 1183 se pojavi mož s tem imenom še v listini datirani med 1185 in 1192, vendar je označen kot "*plabanus de Marchburch*", se pravi kot mariborski župnik⁸⁶. Nobenega dvoma ni, da gre za moža iz iste rodbine, povsem odprto vprašanje pa je, ali gre za istega Konrada, ki smo ga spoznali v letu 1175 in nato 1183, ali pa gre za njegovega sorodnika (sina?). Skoraj gotovo pa je, da je to isti župnik Konrad, ki se nahaja tudi med pričami v že citirani listini iz okoli 1185, v kateri se na tretjem mestu med župniki nahaja neki "*Chunradus clericus*"⁸⁷ in v kate-

⁷⁸ 1189, 10. avgust, Gradec, GZM I, št. 20.

⁷⁹ 1185, 24. julij, Gradec, StUB I, št. 642, str. 618: "*Richer de Ruotgerspurc, Richer de Marbpurc*."

⁸⁰ Lampreht, "Izvor in razvoj rodbine Mariborskih", str. 14.

⁸¹ c. 1175, GZM I, št. 5.

⁸² Hauptmann, "Mariborske studije", str. 78

⁸³ c. 1175, StUB I, št. 568, 539.

⁸⁴ 1183, St. Martin pri Kapfenbergu, GZM I, št. 12.

⁸⁵ Npr.: Kos, *Vitez in grad*, str. 330 (genealoška tabela). Enako tudi Lampreht, "Izvor in razvoj rodbine Mariborskih", str. 15.

⁸⁶ 1185–1192, GZM I, št. 15.

⁸⁷ c. 1185, GZM I, št. 14.

Oba mariborska gradova na izseku iz najstarejše topografske upodobitve Maribora Georga Mathaeusa Vischerja, *Topografia ducatus Stiriae* (Graz, 1681) (Wikimedia Commons)

ri med pričami najdemo naštete tudi Riherja Mariborskega, njegovega brata Heranda ter njunega "pastorka" Ulrika. Dušan Kos se je tako odločil, da imamo opravka z dvema osebama⁸⁸, očetom in sinom klerikom, medtem ko npr. Martin Bele v teh omembah vidi eno osebo⁸⁹. Konrada, mariborskega župnika, nato lahko spremljamo vse do leta 1215, ko se pojavi kot priča v listini salzburškega škofa Eberharda⁹⁰. Toda, enako kot lahko v virih Konrada župnika sledimo vse v drugo desetletje 13. stoletja, lahko na enak način sledimo tudi Konrada plemiča. Leta 1227 v listini, izdani pred 24. septembrom, namreč nastopa naštet med pričami skupaj z Friderikom Ptujskim tudi Konrad "*de Marchpurch*"⁹¹. Postavlja se vprašanje ali je to isti, kot smo ga spoznali od 70-tih let 12. stoletja dalje. Glede na velik časovni razpon je temu težko. Skoraj gotovo gre za dve osebi, v kakšnem medsebojnem odnosu sta ter kako v to sliko umestiti Konrada župnika, pa je vprašanje, na katero je težko najti odgovor. So pa mariborski poskrbeli, da je tudi v naslednji generaciji iz njihovih vrst izšel mariborski župnik, ponov-

⁸⁸ Kos, *Vitez in grad*, str. 330, genealoška tabela.

⁸⁹ Bele, "Viltuška veja gospodov Mariborskih pred letom 1311", str. 8, 15 (genealoška tabela).

⁹⁰ 1215, 3. junij, Lipnica/Leibnitz, GZS V, št. 236, 128; GZM I, št. 53.

⁹¹ 1227, (pred 24. septembrom), Traismauer, GZM I, št. 59.

no z imenom Konrad, ki ga najverjetneje v virih prvič najdemo leta 1229⁹², ko je bil še župnik v Hočah. Leta 1243 pa že načeluje fari v Mariboru⁹³, kjer ostane vsaj do približno leta 1250.

Toda zaenkrat ne Riher in tudi ne Konrad ne omogočata sklepa, da se je družina Mariborskih (ki se ravno v tem času še enkrat razdeli, oz. ustvari novo vejo, Viltuške) nadaljevala z njegovimi potomci. Prav nič torej ne potrjuje teze, da je začetnik mariborskih Konrad I. Nasprotno. V admontski listini iz 27. decembra leta 1186 (in ne 1185, kot je ponekod napačno datirano) se omenja-ta "*Henricus de sancta Margareta et filius eius O^ltricus puer de Marchpurch*", se pravi Henrik Svetomarjetski in njegov sin, še mladoletni Ulrik Mariborski⁹⁴. To je isti Ulrik, ki smo ga že spoznali kot pastorka iz leta 1185⁹⁵. Hauptmann razla-ga, da je Ulrik imenovan pastorek zaradi tega, ker je bil sin Henrika Svetomar-jetskega, nato pa se je po očetovi smrti mati poročila z Riherjem Mariborskim⁹⁶. Vendar to ne more držati. Oče in sin, se pravi Henrik Svetomarjetski in Ulrik Mariborski, se s prav temi predikati omenjata skupaj v zgoraj citirani listini iz leta 1186, kar pomeni, da se je Ulrik imenoval po Mariboru še v času življenja očeta Henrika in da torej ni dobil svojega naziva po Mariboru šele po tem, ko je oče umrl in se je mati poročila drugič. Glede na to, da se Ulrik v razmaku dveh let imenuje enkrat "*puer*" in enkrat "*stiefsun*" je še najverjetneje sklepati, da je prišlo do napake pisarja, ki je Ulrika nenatančno označil⁹⁷. Henrika, ki se imenuje po kraju Sant Margareten pri Lebringu v neposredni bližini Wildona, in je torej tudi posestno povsem povezan z družino, moramo torej preprosto šteti kot del družine. Njegovi otroci so, očitno zaradi tega ker sta tako Konrad I. kot Riher II. ostala brez (živih?) potomcev prevzeli družinsko posest, se pravi Maribor in že tudi Viltuš⁹⁸. O tem nedvomno govori tudi listina iz leta 1229, v kateri je gospa Kunigunda iz Maribora s sinovi, hočkim župnikom Konradom, ter njegovima bratoma Ulrikom in Gotfridom "*milites*" podelila žički kartuziji

⁹² 1229, Maribor, GZM I, št. 63. V listini gospa "*C(bunigundis) de Marchpurch et filii / eius / C. de Chotse plebanus fratresque sui dominus W(tricus) et G(otfridus) milites*" – se pravi gospa Kunigunda iz Maribora s sinovi K(onradom), župnikom v Hočah ter njegovima bratoma Ulrikom in Gotfridom podeli žičkemu samostanu dve kmetiji pri Starih Konjicah ("*antiquo Conuwiz*").

⁹³ 1243, Maribor, GZM I, št. 69. Govora je o listini h kateri se bomo v nadaljevanju še vrnili, ko bomo razpravljali o mariborskih meščanih oz. prebivalcih mesta. Listina namreč govori o tem, da je neki Friderik Monachus iz Maribora skupaj z ženo Alheido podelil žičkemu samostanu vinograd ležeč na Grajskem griču ("*in Monte castr*") ter vinograd, ki leži na zemlji šentpavelskega opata. Listino izdano v Maribora pa pečatita "*Chonradi venerabilis de Marchpurch plebani fratrisque sui domini G(otfriedi)*", pričal pa je tudi "*dominus Ulricus de Marchpurch*".

⁹⁴ 1186, 27. december, Admont, GZM I, št. 16.

⁹⁵ c. 1185, GZM I, št. 14.

⁹⁶ Hauptmann, "Mariborske studije", str. 62.

⁹⁷ Seveda bi bilo mogoče tudi tako, da bi žena prinesla s seboj v zakon s Henrikom otroka iz prvega zakona, vendar za kaj takšnega manjka kakršenkoli indic.

⁹⁸ Tako tudi: Bele, "Viltuška veja gospodov Mariborskih pred letom 1311", str. 8–9.

kot poplačilo za škodo, ki so jo samostanu napravili Freudenberški, dve kmetiji⁹⁹. V Kunigundi torej smemo domnevati rojeno Konjiško ali Freudenberško (drugače je težje razložiti zakaj bi bila njena dolžnost poravnati škodo, ki so jo napravili ljudje mladih (i.e. mladoletnih) freudenberških), ki je bila poročena s Henrikom s katerim sta imela (vsaj) tri sinove, najstarejšega Ulrika, ki je bil sredi 80-tih let 12. stoletja še mladoleten, ter Konrada, ki je stopil v cerkveno službo (in bil zato tudi 1186 naštet kot prvi med brati) in Gotfrida¹⁰⁰.

Preden se preselimo nekoliko stran od zgodbe mariborskih plemičev, pa moramo par stavkov posvetiti še njihovi stranski veji, Viltuškim. Grad Viltuš je bil zgrajen na tleh v lasti šentpavelskega samostana v kraju, ki se danes imenuje Spodnji Slemen. Prvič najdemo viteza, poimenovanega po Viltušu, v sklopu šentpavelskih listin izdanih med 1193 in 1220. V eni od njih se kot priča na neuglednem zadnjem mestu nahaja tudi Henrik "*de Wiltbousen*"¹⁰¹. Listina govori o tem, da je Volkmar iz Maribora ("*dominium Volchmarum de Marpurch*") podelil šentpavelskemu samostanu osem kmetij v Škriljeniku (pri Zgornji Kungoti). Med pričami je na prvem mestu mariborski župnik Konrad, nato pa še njegova brata Ulrik in Gotfrid, ki se imenujeta po Mariboru ter tudi Berenger iz Limbuša. Ni dvoma, da je Henrik Viltuški vitez v službi Mariborskih, medtem ko Volkmarja ne moremo prištevati v krog iste družine, četudi o njegovem plemiškem poreklu ne gre dvomiti. Težko bi si drugače prislužil naziv "*dominus*". Da sta brata Ulrik in Gotfrid res upravljala tudi grad in posest Viltuš, dokazuje listina iz iste šentpavelske tradicijske knjige, v kateri brata potrdira, da imata od šentpavelskega samostana v fevdu vas Prošek, grad Viltuš ter krčevine nad gradom, poleg tega pa tudi protizakonito vasi Babino, Ritiše, Ročico in Boračev¹⁰². V istem sklopu priznavata tudi Henrik in Verner iz Melja, da imata v fevdu tri vinograde in štiri kmetije v Melju ter sedem dvorov na Kozjaku ter kmetijo pri marenberškem gradu, ki jo prepustita (neimenovanem) sodniku Friderika Ptujskega. Navedene posesti so predhodniki opata Ulrika (1192–1222) dali v fevd, on (Ulrik) pa jih ni zmozel zopet pridobiti samostanu.¹⁰³ Ulrik je tudi trdil, da sam ni dal v fevd nobenih samostanskih posesti. Glede na zgoraj povedano lahko zaključimo, da so Mariborski področje, na katerem je nastal grad Viltuš, dobili v svoje roke še preden je Ulrik postal opat. Domnevamo lahko, da se je to (sporazumno ali nasilno) zgodilo nekje po letu 1147, torej v času opatov

⁹⁹ 1229, Maribor, GZM I, št. 63.

¹⁰⁰ V naslednji generaciji rodbine Mariborskih je Gotfrid II. Mariborski v 50. letih 13. stoletja imel celo naslov štajerskega deželnega sodnika. Več o tem: Martin Bele, "Štajerske deželne službe pred letom 1311", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 3 (2018), str. 647–648.

¹⁰¹ 1193–1220, GZM I, št. 34.

¹⁰² 1193, 1220, GZM I, št. 35.

¹⁰³ Karl Ginhart, *Die Kunstdenkmäler des Benediktinerstiftes St. Paul im Lavanttal und seiner Filialkirchen* (Wien, 1969), str. 491, 496.

Vernerja (1138–1158) oz. Pilgrima (1158–1192). Tudi grad so morda zgradili v času opatovanja navedenih opatov (bolj verjetno slednjega), medtem ko je ob koncu Ulrikovega stolovanja le-ta brez dvoma že stal¹⁰⁴. Pri preučevanju rodbine Mariborsko-Viltuških in njihovega odnosa do svojega fevdnega gospoda, štajerskega vojvode, je izjemno zanimiva listina, ki jo je avstrijski in štajerski vojvoda Leopold izdal leta 1209 v Mariboru in s katero je obnovil do takrat že propadlo kartuzijo v Jurkloštru. V natančno sestavljeni listini vojvoda novoustanovljenemu samostanu podeli vrsto posesti in privilegijev, med ostalimi tudi pet breških denaričev v Mariboru za nakup rib. Kar je zanimivo je to, da se v listini med pričami ne nahaja niti en mariborski plemič oz. so med pričami omenjeni (približno na sredini med naštetimi številnimi pričami) le bratje iz Viltuša ("*fratres de Wiltbusen*")¹⁰⁵. Kaže, da so se mariborski ob prihodu fevdnega gospoda, podobno kot to lahko ugotavljamo npr. za ptujske, umaknejo iz gradu. V tem primeru so se očitno umaknili na grad Viltuš, ki je torej drugi sedež familije. Je pa potrebno poudariti, da mariborskih ni prisotnih niti leta 1212, ko vojvoda podelitev ponovi ter jo še precizira¹⁰⁶. Nedvomno pa najdemo prvega predstavnika družine mariborskih označenega kot viltuškega v listini nastali pred 24. oktobrom 1214¹⁰⁷. Brata, mariborski župnik Konrad in Ulrik Viltuški v njej naznanjata oglejskemu patriarhu Volkerju razsodbo imenovanih razsojevalcev glede spora med šentpavelskim samostanom in hočkim župnikom glede cerkve na Lovrencu na Pohorju. Da sta bila oba brata še kako osebno vpletena v zgodbo je jasno, saj je bil Ulrik na Viltušu šentpavelski ministerial. Toda še bolj ju je spor osebno zadeval zaradi tega ker je bil Ulrikov sin, Konrad II., Hočki župnik vsaj leta 1229. Ali moremo domnevati, da je opravljal to funkcijo že leta 1214, pa tega brata namerno nista izpostavila, da ne bi zapadla očitkom o favoriziranju? Ulrik bi vsekakor leta 1214 že lahko imel dovolj starega sina, da je postal župnik. Leta 1185 je bil Ulrik še mladoleten, toda povsem realno je, da je vsaj do leta 1190 postal polnoleten, se poročil ter imel leta 1214 sina, ki bi bil star več kot 20 let. Za pripadnika plemiškega rodu povsem dovolj visoka starost, da je že lahko posegel po cerkveni službi.

Preden zaključimo z obravnavo članov plemiških družin iz okolice Maribora na prehodu iz 12. v 13. stoletje, pa si pogledjmo še eno družino, ki se v tem času angažira. To so gospodje, imenovani po Limbušu. Limbuške lahko začnemo spremljati po virih od konca 12. stoletja dalje. Kot povsem nenatančen in

¹⁰⁴ Bele, "Viltuška veja gospodov Mariborskih pred letom 1311", str. 8.

¹⁰⁵ 1209, 9. september, Maribor, GZM I, št. 47.

¹⁰⁶ GZM I/60. Listina je datirana v 7. november leta 1212 z vprašajem, dopuščena datacija je tudi leto 1227. Povejmo, da se nam zdi pravilna datacija v leto 1212 in ne 1227, saj je novembra leta 1227 vojvoda v Mariboru, kjer izda vsaj dve listini (eno 7. novembra: GZM I, št. 61 in druga 10. november: GZM, št. 62) in se seveda ni mogel sočasno nahajati še v Neuburgu.

¹⁰⁷ 1214, pred 24. oktobrom, GZM I, št. 52.

nepreverljiv podatek se kaže omemba Limbuških za čas okoli leta 1145, ki jo lahko najdemo v Deželni knjigi Avstrije in Štajerske, kjer so med ministeriali spanheimskega grofa Bernharda naštet tudi "*di von Leuwenbch*", in to celo pred mariborskimi¹⁰⁸. Sam grad in njegova posest sta bila, enako kot mariborski, od samega začetka deželnoknežji fevd, najprej otakarski, nato bamberski itd. Postavljen je bil tako, da je povsem presekala šentpavelske posesti, zaradi česar so bili spori med njimi ter samostanom neizbežni. Ravno zaradi tega Limbuške srečamo tudi v vrsti šentpavelskih listin. Takšna je že prva listina, v kateri nedvomno nastopa vitez, imenovan po gradu Limbuš. V sklopu šentpavelskih listin, ohranjenih v že večkrat omenjeni tradicijski knjigi, je namreč ohranjena tudi vest o Liupoldu (oz. Leopoldu) z Limbuša. Že ta prva novica odkrije tako napetosti med obema akterjema, kot tudi relativno veliko moč, s katero so razpolagali limbuški. Liupold je namreč protipravno postavil v Kamnici, se pravi na šentpavelskih tleh grad, zaradi česar je seveda prišlo do spora. Opat je bil relativno brez moči proti Liupoldu in je šele s plačilom 20 mark (srebra), kar je bila relativno velika vsota, sploh za odkup protipravno zgrajene stavbe, dosegel, da se je Liupold odrekel gradu in vasi¹⁰⁹. Listino sta pečatila mariborska brata Ulrik in Gotfrid. Isti Liupold se pojavlja v še eni transakciji s šentpavelskim samostanom. Nekje v istem času, ko se je zgodila prej omenjena poravnava, je namreč šentpavelski opat Ulrik prepustil svojemu ministerialu(!) ("*domino Liupoldo ministeriali nostro de Leimbach*") posest, ki jo je samostanu kmalu po letu 1184 prodal Verner iz Melja in jo je sedaj samostan zamenjal z Liupoldom. Govora je o vasi pri Pekrski gorci ter o treh kmetijah pri Bistrici. To posest je opat nato zamenjal za dve kmetiji pri Kamnici, 24 veder gornine in za posest pri Šobru ob Dravi¹¹⁰.

Ta nekoliko daljši ovinek preko genealoških vprašanj plemiške rodbine mariborskih je bil potreben za lažje spremljanje predstavnikov družine, ki se bodo v nadaljevanju pojavljali v zgodbi mesta. Poleg tega pa smo lahko pokazali, da so bile družine, ki so rezidirale v mestu ali v neposredni bližini Maribora med seboj tesno tudi sorodstveno povezane. Če se je vedelo, da predstavljajo mariborski in viltuški dve veji ene družine, in da jih je sploh v prvih generacijah zelo težko ločevati med seboj ter je že dalj časa tudi poznano, da so tudi limbuški ena od stranskih mariborskih vej, pa se kažejo tesne povezave tudi med meljsko in hompoško družino in tudi da so očitne sorodstvene vezi med mariborsko-viltuški kot meljskimi in hompoškimi. Ta družinski preplet pa se nenazadnje kaže tudi pri listini, v kateri nastopa edini "Mariborski", ki ga ne

¹⁰⁸ 1147, 16. november, Laodiceja, GZS IV, št. 245, str. 137.

¹⁰⁹ 1193–1220, GZS IV, št. 851, str. 425; StUB II, št. 182, str. 265.

¹¹⁰ 1193–1220, GZS, IV, št. 840, str. 421. Primerjaj tudi: Jože Mlinarič, "Gospoščina Limbuš pri Mariboru", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 47=Nv12, št. 1 (1976), str. 75.

moremo postaviti v nobeno od obravnavanih družin, Volkmar, v čigar listini se pojavijo plemiči imenovani po Mariboru, Viltušu ter tudi Limbušu. S pripadniki obravnavanih družin se bomo v drugem in tretjem delu razprave še srečevali, saj imamo vendarle opravka z lokalno plemiško elito, ki je tako ali drugače vpletena v večino pomembnih odločitev.

Sklep

Prvi del razprave o zgodovini mesta Maribor v 13. stoletju je posvečen plemiškim družinam v in okoli Maribora, ki so imele svoje matične sedeže ob koncu 12. stoletja v bližini Maribora. To so bili poleg Mariborskih, še njihovi sorodniki Viltuški, prav tako verjetni sorodniki Limbuški ter družini Hompoških in Meljskih vitezov. Vse te družine so torej imele svoje matične sedeže v okolici (ali celo znotraj) današnjega mesta Maribor. Že dolgo je poznano dejstvo, da so mariborske viteze pripeljali na novo postavljeni grad Maribor (na Piramidi) njihovi seniorji mejni grofje Traungavski. Le-ti so bili pred tem že prisotni v grofovski službi na področju severno od Maribora in so upravljali gradova Wildon in Riegersburg. Po prihodu v Maribor pa je družina že takoj pokazala veliko ambicioznost ter postavila na šentpavelskih tleh grad Viltuš. S posestjo Maribora in Viltuša je družina tudi povsem prevzela nadzor nad sila pomembno cesto, ki je povezovala Koroško z vzhodom. Ta povezava je bila še prav pomembna za dva koroška samostana, ki sta imela v okolici Maribora svoje posesti, predvsem vinograde, to sta Vetrinj in Šentpavel. Prav slednji pa je bil tudi fevdni gospod mariborsko-viltuških na njihovih viltuških posestvih. Družini pa nadzor nad prometom samo z levega brega Drave ni bil dovolj, zaradi česar zgradijo, prav tako na šentpavelskih posestvih še eno postojanko – grad Limbuš. Ta nikoli ni dosegel enakopravnega statusa z matičnima, vendar je v družinski strategiji odigral še kako pomembno vlogo.

Analiza listinskega gradiva ter posestnih struktur posameznih gosposčin pa je pokazala, da tu še ni konec družinskih prepletov plemiških rodbin iz obravnavanega prostora. Pokazali smo lahko, da so bile družine, ki so rezidirale v mestu ali v neposredni bližini Maribora, med seboj tesno povezane. In če se je vedelo, da predstavljajo mariborski in viltuški dve veji ene družine in, da jih je sploh v prvih generacijah zelo težko ločevati med seboj ter je že dalj časa tudi poznano, da so tudi limbuški ena od stranskih mariborskih vej, pa se kažejo tesne povezave tudi med meljsko in hompoško družino in tudi, da so očitne sorodstvene vezi med mariborsko-viltuški in meljskimi in hompoškimi.

Tone Ravnikar

MARIBOR IN THE 13TH CENTURY

Part 1: Nobility in Maribor and its surroundings at the turn of the 12th and 13th centuries

SUMMARY

The first part of the debate on the history of the town of Maribor in the 13th century is dedicated to the noble families in and around Maribor, who lived near Maribor at the end of the 12th century. In addition, there was the Maribor noble family Mariborski, their relatives from Viltuš, as well as the probable relatives of Limbuš and the family of Hompoš and the Knights of Melje. All these families thus had their own houses in the area (or even within) the present town of Maribor. It has been known for a long time that the Mariborski Knights was brought to the newly built Castle Maribor (on Piramida Hill) his senior, border counts of Traungau. The family used to be present in the sheriff's office in the area north of Maribor and manages the castles Wildon and Riegersburg in Northern Styria. After their arrival near Maribor, the family immediately showed great ambition and built Viltuš Castle on the grounds of the Šentpavel Monastery. With the ownership of Maribor and Viltuš, the family also took complete control of the very important road that connected Carinthia with the East. This road also had the greatest importance for two Carinthian monasteries, which were present near Maribor mainly with the possession of vineyards, namely the Vetrinj monastery and the Šentpavel monastery. The latter was also the oldest of the Mariborsko-Viltuški family on their estates in Viltuš. For the family, the control of traffic on the left bank of River Drava was not sufficient, so they built another outpost on the right bank – the Limbuš castle, also on the Šentpavelskih estates. This never achieved the same status as Maribor or Viltuš, but played an important role in the family strategy. Analysis of the documentary material and the estates of the individual lords showed that this was not the only family intersection of noble families from the area in question. We were able to show that the families living in the town or in the immediate vicinity of Maribor were very closely connected, as expected or even known before. And if he knew that the Mariborski and the Viltuški represented two branches of one family, which is very difficult to distinguish, especially in the first generations. And it was also known for a long time that the Limbuški nobles belonged to the Maribor side branches. We could show close links between the Melje family and the Hompoš family, and also that there are obviously related links between the Mariborsko-Viltuški and the Melje and Hompoš families.

VIRI IN LITERATURA

- GZM I – *Gradivo za zgodovino mesta Maribor*, I. zvezek, zbral in uredil Jože Mlinarič (Maribor, 1975).
- GZS III – *Gradivo za zgodovino Slovencev*, III. zvezek, zbral in uredil Franc Kos (Ljubljana, 1911).
- GZS VI – *Gradivo za zgodovino Slovencev*, IV. zvezek, zbral in uredil Franc Kos (Ljubljana, 1915).
- GZS V – *Gradivo za zgodovino Slovencev*, V. zvezek, zbral in uredil Milko Kos (Ljubljana, 1928).
- Jansen Enikels Landbuch von Österreich und Steier*, izdaja Monumenta Germaniae Historica, Deutsche Chroniken, Dritter Band (Hannover–Leipzig, 1900).
- StUB III – *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark*, III., uredil Joseph v. Zahn (Graz, 1903).
-
- Appelt, Heinrich**, *Privilegium minus. Das staufische Kaisertum und die Babenberger in Österreich*, Böhlau Quellenbücher (Wien–Köln–Graz, 1976).
- Bele, Martin**, "Štajerske deželne službe pred letom 1311", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 3 (2018), str. 631–660.
- Bele, Martin**, "Viltuška veja gospodov Mariborskih pred letom 1311", *Kronika* 68, št. 1 (2020), str. 5–18.
- Blaznik, Pavle**, *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500*, A–M (Maribor, 1986).
- Jože Curk**, *Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem. Urbanogradbeni oris do začetka 20. stoletja* (Maribor, 1991).
- Dopsch, Heinz**, "Die Länder und das Reich. Der Ostalpenraum im Mochmittelalter", v: *Österreichische Geschichte 1122–1278* (Wien, 1999).
- Ginhart, Karl**, *Die Kunstdenkmäler des Benediktinerstiftes St. Paul im Lavanttal und seiner Filialkirchen* (Wien, 1969).
- Hauptmann, Ljudmil**, "Mariborske studije", v: *Rad. JAZU* 260 (Zagreb, 1938).
- Hozjan, Andrej**, "Mariborsko prebivalstvo do srede 18. stoletja", *Studia Historica Slovenica* 2, št. 1 (2002), str. 11–41.
- Koropec, Jože**, "Mariborski grajski zemljiški gospodvi", v: *Maribor skozi stoletja. Razprave I.* (Maribor, 1991).
- Kos, Dušan**, *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja* (Ljubljana, 2005).
- Kosi, Miha**, *Potujoči srednji vek. Ceste, popotnik in promet na Slovenskem med antiko in 16. stoletjem* (Ljubljana, 1998).

- Kosi, Miha**, *Zgodnja zgodovina srednjeveških mest na Slovenskem. Primerjalna študija o neagrarnih naselbinskih središčih od zgodnjega srednjega veka do 13. stoletja* (Ljubljana, 2009).
- Lamprecht, Rajmund**, "Izvor in razvoj rodbine Mariborskih", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 86=Nv51, št. 2–3 (2015), str. 9–33.
- Lamprecht, Rajmund, Vavra, Rajnhold in Perše, Danica**, *Viltuški grad. Po poteh plemstva in gospode na Viltušu. Pripoved o lastnikih – ustanoviteljih, delu in življenju v gradu in dvorcu Viltuš po znanstvenih in zgodovinskih zapisih ter ustnem izročilu* (Selnica ob Dravi, 2017).
- Lechner, Karl**, *Die Babenberger. Markgrafen und Herzoge von Österreich 976–1246* (Wien, 1996).
- Mlinarič, Jože**, "Melje in njegova malteška komenda od XII. stoletja do leta 1803", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 51=Nv16, št. 2 (1980), str. 217–238.
- Mlinarič, Jože**, "Gospočina Limbuš pri Mariboru", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 47=Nv12, št. 1 (1976), str. 68–92.
- Mlinarič, Jože**, "Maribor od začetkov do sredine 18. stoletja", v: *Maribor skozi stoletja. Razprave I* (Maribor, 1991).
- Mlinarič, Jože**, "Maribor od prve omembe kot mesto (1254) do leta 1500", *Studia Historica Slovenica* 6, št. 2–3 (2006), str. 261–278.
- Pirchegger, Hans**, *Geschichte der Steiermark bis 1282* (Graz–Wien–Leipzig, 1936).
- Pirchegger, Hans**, "Die Herrschaft Marburg", *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 43 (1952), str. 14–55.
- Pirchegger, Hans**, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte* (München, 1962).
- Ravnikar, Tone**, "Kraji na slovenskem Štajerskem in Maribor v srednjem veku", *Studia Historica Slovenica* 6, št. 2–3 (2006), str. 279–296.
- Ravnikar, Tone**, "Mestne elite v srednjeveških Brežicah in Sevnici", v: *Mestne elite v srednjem in zgodnjem novem veku med Alpami, Jadranom in Panonsko nižino*, ur. Janez Mlinar in Bojan Balkovec (Ljubljana, 2011).
- Ravnikar, Tone**, *Maribor v 12. stoletju. 850 let prve omembe Maribora. Gradivo za zgodovino mesta Maribor*, XXXIX. zvezek (Maribor, 2014).
- Ravnikar, Tone**, *Slovenj Gradec v srednjem veku* (Maribor, 2018).
- Ravnikar, Tone in Maver, Aleš**, "Mestno plemstvo v Slovenj Gradcu med 13. in 15. stoletjem", *Acta Histriae* 26, št. 1 (2018), str. 79–108.
- Sprenthofer, Karl**, *Georgenberger Handfeste. Entstehung und Folge der ersten Verfassungsurkunde der Steiermark* (Graz–Wien–Köln, 1986).
- Štih, Peter**, "K predzgodovini mesta Maribor", *Studia Historica Slovenica* 6, št. 2 (2006), št. 2–3, str. 243–260.
- Weiss, Norbert**, *Die Städtewesen in der ehemaligen Untersteiermark im Mittelalter. Vergleichende Analyse von Quellen zur Rechts-, Wirtschafts- und Sozialgeschichte* (Graz, 2002).

Author: **RAVNIKAR Tone**

Ph.D., Assistant Professor

University of Maribor, Faculty of Arts, Department of History

Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenia

Title: **MARIBOR IN THE 13TH CENTURY**

Subtitle: **Part 1: Nobility in Maribor and its surroundings at the turn of the 12th and 13th centuries**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 20 (2020), No. 1, pp. 41–66, 110 notes, 3 pictures

Category: 1.01 Original scientific paper

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Key words: Maribor, Viltuš, Hompoš, Melje, Middle Ages, Nobility

Abstract: The author re-analysed the documentary material and compared the possessive structures to a certain extent with the newly arranged relations between the noble families in and around Maribor. The comparison showed that the nobles of Maribor, Viltuš and Limbuš were undoubtedly related to each other. The same is true for the nobles of Melje and Hompoš, but it is very likely that the Maribor-Viltuška and Hompoško-Meljska branches were much more closely connected at the beginning of the 13th century than was assumed.